

TÄNK INTE SÅ MYCKET
om Samfundet De Nios grundare
Lotten von Kræmer och henne uppfostrare.

Att börja sitt liv som en prinsessa och sluta som en förlöjligad trasfröken måste ge tankar på ålderdomen. Antagligen smärtsamma, kanske också ampra. Men Lotten von Kræmer tänkte i alla fall vackert om den man som övergav henne. Det hon skrev om sin kärlek ville hon ha på gravstenen och det står där också:

Se, hur gravallén ligger sval och skön;
Som när förr i sommarens bröllopsprakt
Tvänne hjärtan där möttes -
Varför sucka där brutna ljud? ...

Det var inte bitterhet och hämndlystnad som regerade den gamla kvinnan på Villagatan 14. Det var en dröm. Hon snålade och sparade för att sätta den i verket. Huset reparerades inte och blev alltmer förfallet. Hyresgästerna började bli suspekta. Till slut bodde bara beryktade yrkeskvinnor från Lärkstan där, berglärkorna kallade. Husets ägarinna åt dåligt och skaffade sig inga nya kläder. Fast hushållerskan inte fick ut sin lön övergav hon henne inte. Vi vet inte om hon också var delaktig i drömmen, som skulle förverkligas först efter Lotten von Kræmers död. Då skulle ett samfund bildas med lika antal kvinnor och män. På ordförandeplatsen skulle kvinnor alternera med män. Samfundets medlemmar skulle vara nio, hälften av antalet ledamöter i Svenska Akademien och lika många som muserna. De skulle ge ut hennes samlade dikter och dela ut ett litterärt pris. Ibland drömde hon om att medlemmarna i den lilla litterära sammanslutningen skulle bära purpurfärgade sammetsdräkter när de sammanträdde. Men hennes testamentariska förordnanden och de stadgar hon formulerade för sitt samfund är präglade av klarhet och förnuft.

Släktingarna, som själva ville ärva den förmögenhet hon sparat ihop, hävdade inför rätta att hon varit otillräknelig när hon upprättat testamentet. De hade starka förhoppningar om att vinna målet, för den gamla ensamma Lotten von Kræmer var känd som mer än originell. Ruffigt klädd nötte hon trapporna hos tidskriftsredaktioner och förlag för att få sina dikter publicerade. Gatpojkar följde henne i hälarna när hon gick och pratade för sig själv ute på stan. Hon levde bland trasiga möbler i ett utkylt hus och regerades av skräck för smitta när hon någon gång fick besök. Själv brydde hon sig inte längre om att hålla sig snygg och hon tog emot i trasig morgonrock med en smutsig nattskjorta av ylle under. Redaktionssekreteraren i Ord och Bild, Emil Grandinsson, som besökte henne några år före hennes död, beskriver hur denna utstyrsel kompletterades med halsduk på huvudet och ovanpå denna en rund sommarhatt av halmflätor, med breda hakband och prydd med en av tiden illa medfaren bukett av konstgjorda ängsblommor. Denna åldrade Ofelia var dessutom döv och lyssnade i en hörlur med lång slang. Det tycktes upplagt för att testamentsklandret skulle gå igenom.

Men Emil Grandinsson, vars berättelse under testamentstvisten las fram inför rätta, ansåg trots allt ”att all denna egendomlighet ej hade sin grund i någon defekt i hennes intelligens. Hon var i högsta grad opraktisk, liknöjd för komfort och snygghet, avstängd från världen och människor genom sin svåra dövhet och en därav alstrad misstro, men om sin litterära produktion och dess ämnen talade hon sakligt, skarpsinnigt och med hänförelse liksom hon berättade livligt och med gott minne om sina hågkomster från ungdomen, om det glada och litterärt och konstnärligt intresserade livet i Uppsala”.

Charlotte Lovisa von Kræmer föddes 1828 och var två år gammal då fadern blev landshövding i Uppsala län och familjen flyttade in på slottet. Eller som tiden formulerade det: in i den gamla rosenfärgade Vasaborgen som skymtade fram mellan Eklundshofsskogens susande ekar. Flickan,

som alltid kallades Lotten, föddes nämligen in i den svenska romantiken och dess språkvärld skulle hon aldrig lämna.

Så glatt som här vid Fyris strand ej leker
den ystra våg, som nyss fått sommarlov.
Den väna vestan ingenstädes smeker.
som när det fläktar över Eklundshov.

Friherre Robert von Kræmer såg till att länet fick försäkringsbolag och bank, att åarna muddrades för sjöfart och att ett lantbruksinstitut grundades vid Ultuna. I Gluntarne berömmar Wennerberg den driftige landshövdingen.

Kors, vad den Kræmer är bra för staden!
Han bygger broar planterar trån.

Men han hade också en starkt utvecklad sällskapstalang. När Lotten föddes höll ännu Malla Silfverstolpe litterär salong. Konkurrerande salonger och läsesällskap bildades i högborgerliga hem, där man ville roa sig med något annat än kortspel och dans. Snart sammanträdde Silfverstolpeska Läsesällskapet på slottet och det kulturoffensiva landshövdingeparet kunde notera flera framgångar: Atterbom läste sin *Siare och skalder* hos dem och senare också *Fågel blå*. Geijer tycks ha kilat hemtamt från Geijersgården med sina notpapper och bett Lottens mor att sjunga hans nya kompositioner, så att han fick höra hur de lät. Friherrinnan von Kræmer hette Maria Charlotta och var en blid, stenrik och mycket musikalisk grosshandlardotter från Stockholm.

Läsesällskapens sammanträden utvidgades till anspråklösa föreställningar, där förslag till rollfördelning följde med inbjudan. Man kunde alltså läsa på i förväg. Som ung flicka fick Lotten läsa Stagnelius *Martyrerna* mot själve Atterbom. Hon har själv berättat hur han ”med gripande siarstämma” framförde hjälterollen mot hennes troshjältinna Perpetua.

von Kræmers båda flickor, Lotten och Mathilde, hade växt upp och börjat ta egna initiativ. Läsningarna utvidgades till regelrätta teaterföreställningar. Teaterintresserade studenter och till och med akademiska lärare med nobelt och för teatern passande utseende medverkade. Lotten spelade Jane Eyre mot den stiliga docenten Fritiof Grafström (senare hovpredikant) och hon hade huvudrollen i *Valerie - eller den blinda flickan*. Hon var fiskarflickan Fenella i *Den stumma från Portici*. Man spelade Scribe och Sofokles med samma friska mod och åtminstone *Jane Eyre* blev en succé som två gånger uppfördes på Uppsala teater.

Salongskulturen var i en efterromantisk och avklingande fas. Det vitala kulturlivet i Uppsala utspelades nu i akademiska kretsar - helst utan fruntimmer och med brännvin och punsch på bordet. Skalden Bernhard Elis Malmström har berättat att han kände sig besvärad i den von kræmerska sfären - det var överhuvudtaget för mycket tedrickning och pjoller i de litterära salongerna. Lotten och Mathilde svävade i blå och rosenröda, svandunskantade mantillor nedför stora trappan när det var bal på slottet och gästerna liknade dem vid prinsessor. Lotten som aldrig fått någon annan utbildning än den som var riktad mot salongslivet, dansade graciöst. Hennes mazurka var beundrad och omtalad.

Men nu är det 1850-tal. Två saker har inträffat. Den ena för länge sen: Lotten hade som fjortonåring fått scharlakansfeber med en komplikation som slog sig på öronen. Hon började höra sämre och fick också en plågsam tinnitus. Nu börjar hörselnedsättningen göra sig mer och mer märkbar. Den andra saken är kärleken, lika långdragen och ödesdiger som hörselskadan.

Mannen hette Sten Johan Stenberg. Han var tio år äldre än Lotten, docent i estetik vid

universitetet och hade disputerat på en avhandling om sångerna om Sigurd Fafnesbane i Eddan. Men befodringsutsikterna i den akademiska karriären såg inte tillräckligt lovande ut, så han blev i stället sekreterare i Generaltullstyrelsen. Han var en förnuftig man.

Lottens kärlek till Johan Stenberg var bortom allt förnuft.

De förlovade sig hemligen och Stenberg blev bjuden till Taxnäs och till Stenhammar, von Kræmers lantegendomar där man tillbringade somrarna. De strövade också, som framgår av Lottens gravskrift, på kyrkogården i Uppsala. De höll varandra i händerna. De kysstes - kanske. Men framförallt skrev de brev.

Stenberg hade hittat på att deras brevspråk skulle vara engelska. John Landquist, som skrivit en utförlig biografisk essä om Lotten von Kræmer, förmodar att engelskan var till för att hindra att tjänarna läste breven. Men Stenberg tycks, när han skrev till Lotten och i allt som rörde henne, ha reagerat av ett tvång att dölja och maskera vad som försiggick, ett tvång mycket starkare än konventionen rimligtvis kan ha krävt. Omgivningen väntade ju inte på annat än att de skulle eklatera. I sin första förälskelse skrev han om en bal, där hon för en gångs skull inte var med. För att våga skriva på svenska lät han kärleksförklaringen få formen av en saga :

Gestalter i blåa klädningar och röda, i hvita dräkter och brokiga, passera förbi mig, den ena efter den andra. Men hvad äro de för mig! - Dimbilder som komma och gå.
Hvar kan den lilla prinsessan vara, hon i hvars fjät blommor runno upp då hon dansade.

Engelskan blev besvärlig i längden. För båda. Ibland återgår de till svenska men behåller alltid tilltalsordet You. Stenberg kan inte tänka sig att säga du till sin fästmö. Lotten har nu börjat sina öronkurer. Hon reser, framförallt med sin pappa, till Frankrike, till Tyskland och till England för att söka bot för hörselnedsättningen. Ibland är hon hoppfull men läkarna är tämligen samstämmiga: skadan är obotlig. Hon kommer att bli allt dövare. En tysk specialist kallar sjukdomen för nervös dövhet, vilket inte kan ha gjort tillståndet lättare att bära. Mycket får hon i alla fall uppleva under sina resor och hon skriver resebrev och dikter om sina intryck. En av de berömda specialister de konsulterar är Oscar Wildes far. Han är ovanligt mänsklig och tröstar henne för skadan. Men något hopp ger han inte. Hon tillbringar långa och rätt trista perioder vid hälsobrunnar, där hon ska dricka sig fri från dövheten som anses nervös eller reumatisk. Hon har folk omkring sig, som förklarar för henne att sorgen över dövheten och skräcken för den isolering som hotar henne, är nervösa sjukdomssymptom. Det gör henne förstås ledsen, men hon tror på det och skriver till sin fästman om hur det känns "när det sjukliga kommer". Hon säger att hon känner sig som ett sjukt barn och längtar efter en plats att få gråta ut på. Stenberg svarar:

You sade, att det ibland känns en sådan tomhet, när fantasien länge varit verksam. Detta är helt naturligt: att ensamt eller hufvudsakligen lefva i fantasien blir nästan alltid i längden skadligt. Enhvar behöfver en praktisk bas för sin tillvaro. Sök därför gifva sinnet en praktisk äfven utåtvänd riktning. You har så djupt och sannt sjelf känt behovet deraf, när You säger: "Gif mig något arbete! När You läser så läs ej för mycket s.k. poesi. Till öfvermått njuten lemna den ofta tomhet.

Han föreslår handarbete, vistelse i friska luften och besök hos sjuka. "Närma You dem och gif dem ett godt ord, en ljus blick!"

Johan Stenberg har börjat uppfostra sin fästmö. Detta var ingenting ovanligt. En ung kvinna ur bättre kretsar, tämligen utbildad och så oerfaren som hon borde vara, var ett råmaterial som en man genom omsorgsfullt utvecklingsarbete kunde göra en god hustru av. "Kom ihåg att You får ej anstränga You. Kom ihåg det! inpräntar han. Hela Your ljuva väsende

är ämnadt att sprida lycka och ljufhet omkring You.” Två egenskaper var oundgängliga i det kvinnliga väsendet som det definierades i Stenbergs tid och miljö: svagheten och ljuvheten.

Alltså: tapperhet i svagheten, ljuvt deltagande i andras lidanden och framförallt inte för mycket poesi. Han råder henne att läsa någonting praktiskt. Gärna geografi och historia. Hon hade ju inte fått samma utbildning som bröderna. Flickskolor i egentlig mening fanns inte när Lotten var ung, de kom till först på 1850-talet. Hon hade mycket att ta igen, för Stenberg ville ha en bildad hustru. Men någon poetiskt svärmande ande ville han inte ha.

Lotten var djupt olycklig och mycket svärmisk. Hon var ett barn av efterromantiken och hade säkert aldrig haft roligare än under läsesalongskvällarna på slottet. I hennes liv fanns en motkraft till Stenberg, ett hot hans pedagogik. Hon hette Thekla Knös och var vad Lotten ville bli: diktarinna.

Thekla och hennes mamma Alida, som var en professorsänka i små omständigheter, bodde i ett hem som var exotiskt inrett med fjädrar och snäckor och brokiga tyger. Det var känt som det lilla fågelboet och själva kallades de de små knösarna. Geijer hade hittat på namnet. Från den höglitterära anspänningen i Malla Silfverstolpes salong vilade man gärna ut i knösarnas fågelbo, där tänkande och kännande växter klättrade på väggarna. Man drack te sittande tillsammans med prins Ferdinand, som var en katt, och satt i små soffor klädda med kinesiskt siden. Näpenheten var uppskruvad till det absurda och småskalighet rådde även intellektuellt. Men egendomligt nog speglade inte Thekla Knös dikter denna livsstil. Hon skrev dikter om enkla människor och om vardagsliv. De hade länge varit kända i Uppsala, skrivits av och cirkulerat. Atterbom såg till att de 1852 blev utgivna.

Thekla Knös var äldre än Lotten von Kræmer, född 1815. Men de två kom att bli mycket nära vänner. Det finns en omfattande korrespondens bevarad, för trots att de bodde nära varandra skrev de hela tiden brev. Brevet var en viktig del av den vänskapskultur som odlades omkring dem. För Lotten blev breven till Thekla poetiska övningsstycken. I ett av dem beskriver hon en brevbiljett från Thekla som en liten blå fjäril. På en och en halv sida låter hon fjärilen irra iväg till Stockholm för att så småningom leta sig ut till Taxnäs, där hon befinner sig. Hon skickar ”en knippa hjertestrån” tagna på morgonpromenaden och frågar:

Vill du stiga i en liten båt der jag nu sitter och vaggar i tankarna, så skall vi sätta ut från land och drifva vind för våg en stund. Det är roligt att ibland ej veta hvart det bär; och en sådan liten viljelös farkost kan inbillningen vara ibland. Just då händer det att den som oftast träffar på någon blomstrande strand.

Brevet fortsätter några sidor framåt att variera båtmetaforiken; att avsluta det är att ta årorna och ro i land. Vänskapstemperaturen är hög. De kallar varandra för Älskade unge och Förgyllande skrin. När de skickar dikter till varandra kallas det att kasta lyror över spången. Under åren sänds många högpöetiska noteringar om solnedgångar på Taxnäs och Stenhammar till Uppsala. Ännu 1869 när Lotten är över fyrtio hissar hon ”inbillningens segel” när hon skriver till Thekla.

Men de är inte totalt infångade i svärmerier. När de stämmer möte i Botaniska trädgårdens orangerisal, är det för att Thekla ska läsa ett stycke Thorild för sin väninna. Elisabeth Mansén, som skrivit en monografi om Thekla Knös i romantikens Uppsala, gissar på goda grunder att det är Om qvinnokönets naturliga höghet som läses. 1859 gör Thekla något som kommer att ha sprängkraft i Lottens liv: hon uppmanar henne att sända in bidrag till Tidskrift för hemmet. Det dröjde innan Lotten kom att göra det och medarbetarskapet gick inte friktionsfritt. Men intryck tog hon. Helt nya idéer var på väg att erövra hennes tankevärld.

Sophie Leijonhufvud och Lotten von Kræmers umgängesvän Rosalie Roos-Olivecrona gav detta år ut det första numret av denna tidskrift som tillägnades den svenska kvinnan. Sophie, som för det mesta kallades Esselde efter sin signatur, ville att både män och kvinnor skulle

medverka i den nya publikationen. Också när hon grundade Fredrika Bremerförbundet 1884 gjorde hon det till en blandförening. Det är inte omöjligt att hennes tankar kan ha inspirerat Lotten von Kræmer att mycket senare göra De Nio till ett samfund inrättat för både kvinnliga och manliga medlemmar.

Esselde formulerade utgångspunkten för sin kulturkritik och sitt reformarbete med orden ”Qvinnan är menniska”. Hon såg inget skäl till att män skulle stifta lagar för kvinnor och i frågan om flickor borde uppfostras för hemmet eller för offentligheten var hon fullständigt klar: ”Icke för någondera ensamt, utan för båda”. Hon tyckte kvinnor borde ha rätt att utbilda sig för att undervisa också i pojkläroverk och konkurrera om de statliga ämbetena. ”Hvad den presterliga banan slutligen angår, så torde den visserligen längst komma att stå stängd för oss, men alltid kan det ej så förblifva. Religionens sanningar kunna likväl meddelas af qvinna, som af mannen.”

Detta var inte bara kontroversiellt, det var subversivt. Från många håll och från flera vetenskaper hämtade samtiden föreställningen om kvinnans intellektuella och fysiska underlägsenhet. Kvinnan med sitt mjuka kroppshull och veka anletsdrag var skapad för att behaga och underordna sig. Hennes livsuppgift var äktenskap, barnafödande och barnuppfostran.

En kvinna kunde inte utvecklas utan stöd och fostran av far och make. Att hon i juridisk mening var omyndig borde hon uppfatta som en förmån. Hon saknade ju alla förutsättningar att sköta sina angelägenheter och hade en medfödd godtrogenhet. Detta var en åsikt som omfattades av lagrådet och Högsta domstolen och som gjort att en riksdagsmotion om kvinnans myndighetsförklaring vid tjugofem års ålder hade avslagits.

Johan Stenberg var inte ensam om att varna för poetiska och konstnärliga övningar. Att kvinnor utövade konst kunde i grunden vara skadligt, också för konsten. ”Det uppstår en vekhetens förskämning, som smittsamt angriper sjelfa det manliga släktet” skrev tysken Riehl i Die Familie. Dessutom hotade alla former av offentlighet ödmjukheten och blygsamheten, egenskaper som betraktades som kvinnligt nedärvda. Stenberg hade inte tyckt om att Lotten klätt ut sig till fiskarflickan Fenella och bara motvilligt gått med på att komma och se på spektaklet. Men nu ville Lotten, inspirerad av Thekla, fram i offentligheten med sina dikter. Stenberg blev tvungen att övergå till svenska för att riktigt värtaligt kunna formulera sitt motstånd till idén. Han kallar det han skrev för *Reflektioner till en ”Författarinna”* och han hävdar bestämt att man aldrig kan finna kvinnans egentliga värde i hennes egenskap av författarinna. Hans argumentering är ett mycket korrekt uttryck för tankarna i tiden:

Att vara Qvinna är hennes förnämsta uppgift och är det så uteslutande, att då hon sätter någon annan, t.ex. den af att anses såsom lärd eller författarinna, vid sidan deraf, denna senares kraf lätt komma henne att åtminstone i vissa afseenden, och i vissa nyanser af lifvet förgjätta hvad hennes hufvuduppgift är och fordrar. Steget från ett börjadt skriverseri för offentligheten till ett mer eller mindre ohejdadt hängifvande deråt är ofta kort och lätt taget och medför gerna en sällsam förändring i hela hennes andliga organisation. Hon är skapad för att i första rummet med fina skatter behaga och lyckliggöra en, och derigenom sjelf blifva lycklig. Men då hon framträder för offentligheten, taga hennes syften, ofta utan att hon sjelf märker det, småningom en annan riktning. Det blir henne snart icke nog att behaga en, det blir henne mer och mer ett behof att behaga flere, vinna fleres bifall; och till sist förbiser eller åsidosätter hon den ene för de många. Derigenom är hennes egentliga kallelse, likt hennes sanna lycka förspild. Hon kan i bästa fall vinna framgång, såsom en mängdens tillhörighet.

I maj 1863 utkom i alla fall Lotten von Kræmers första diktsamling. Hon utgav anonymt ett häfte som innehöll sex minnesdikter över bortgångna vänner från ungdomstiden. Nu var hon trettiofem år och fästmannen ogillade starkt att hon framträdde för den offentlighet han varnat

henne för. Hon älskade honom men hon gjorde det ändå. Något om drivkrafterna till hennes envisa vilja att skriva och ge ut dikter kan man finna i det hon själv skrev. Dikten Bunden är ett porträtt av den gifta kvinnan:

Den tama duvan med sitt bundna sinne,
som näpet endast kuttrar på sin pinne,
Med näbben vänd mot maken god och huld

- - -

Hon är ett mönster just, på visdom rik;
Hon vet sin sfer, hon "sitter där hon sitter,"
med balkokettens smak för smink och glitter;
Och hennes själ - ett balsamerat lik.

Iscensättningen mörknar. I stället för skimrande luft och älvlika väsen dyker mörka moln och svartalfer upp i Lottens brev till Thekla. Det är slut på balerna nu. Dövheten tilltar. Hon är förtvivlad över den avskurenheten den innebär. Hon har inget annat språk för sin desperation än de efterklangsrömtiska fraserna. Men hennes förtvivlan är äkta. Fästmannen har kallnat och Lotten är ofta sjuk, eller känner sig sjuk. Hon skriver till Stenberg (som Thekla och vännerna mellan sig börjat kalla Stenen): "Tungt är att andas always separated from one's lifsluft." Till slut skriver hon ett desperat Älskade! som överskrift i ett brev, som ingenting annat innehåller än ett sorgligt ödmjukt frieri. Hon ber att han ska höra av sig: "Ack, att You kan stå emot, när jag tigger och ber om ett enda ord. Om You kunnat se när häromdagen ett bref kom, som jag tyckte var från You, hur jag tårades av glädje, så tror jag You skulle haft ondt af att se mig sedan, när jag upptäckte mitt misstag". Hon befann sig i en klassisk kvinnlig position av frustration och vanmakt. I dikten "Res dig!" försöker hon med vilja och handling göra slut på sin depression:

Stå upp ur tåredalen,
ur vanmakts långa natt!
Ej ruva mer på kvalen,
Res dig och verka glatt.

Den enda verksamhet som var möjlig för henne, tycks ha varit diktandet. Hon hade ingen lycka med det.

Landshövding von Kræmer pensionerades och familjens sällskapsliv drogs från slottsformat ner till ordinärt högborgerliga mått. I dessa kretsar tycks kvinnolivets vardag ha bestått av visiter och väntan på visiter, handarbete och brevskrivning. Breven kunde uttrycka förtjusning över möten och planerade festligheter, men i Thekla Knös dikter tecknas en grå vardag:

Nätta sippa
Damer trippa
Prydlig fru och småtäck flicka
Gå att leds och kaffe dricka.

I sina brev var hon helt öppen om det desperata läget. Hennes rum kändes som en cell, vardagen som lera. Ute sken vårsolen, inne var det prat och skvaller. "Granna obekanta Damer hoppackade i qvafva rum med arbeten och arbetsamt kallprat. Qvällen var seg som gummi elasticum och drogs ut till 11."

En sådan kväll kom Thekla och hennes mor hem från Atterboms och upptäckte att Alida

glömt kvar ett armband. Jungfrun erbjöd sig att gå tillbaka och hämta det. Damerna tvekade - det var osäkert på gatorna så dags - men flickan gav sig iväg. På hemvägen blev hon infångad av en hop berusade studenter. Några av dem försvarade henne och erbjöd sig ridderligt att följa henne hem. När de kom in i knösarnas hus tog de artigt adjö. Men en av dem kom tillbaka, tvingade in henne i ett tomt rum och där våldtog han henne. Skriken hördes in till Thekla och Alida, men de trodde att det var bråk på gatan. Flickan blev gravid. Man trodde i allmänhet inte på henne, när hon berättade hur det gått till. Men de små knösarna höll på sin jungfru och hjälpte henne, när hon skickades bort för att föda.

Elisabeth Mansén berättar i sin Knösmonografi denna episod, som visar att Thekla hade rätt: kvinnolivet levdes och måste kanske levas i isoleringscell. Men utanför cellen fanns i Uppsala inte bara råa studenter utan också en rik bildningsvärld. Den var inte för kvinnor. Lotten von Krämer kunde i alla fall göra utlandsresor eftersom familjen var förmögen. Men Thekla var fattig. ”Denna brist på yttre rikedom tvingar en att söka nöje inom sig och promenera i fantasiens lustgårdar”, skrev hon till Lotten. Till slut blev det för mycket av instängdhet, depression och vanmakt i Theklas liv. 1869 blev hon intagen på sinnessjukhus och där fick hon stanna till sin död elva år senare.

Uppsala med sina nätta proportioner hade varit ett samhälle där debatterna fördes mellan folk som kände varandra. Filosofisk allhärskare var Christopher Jacob Boström. Han såg med stor oro att Stockholm vid 1800-talets mitt började ses som det kulturella Sveriges centrum. Själv tyckte han att redan huvudstadens namn hade en hotfull och fientlig klang. Men vetenskapligt och kulturellt leddes nu utvecklingen av Stockholm, liberalismens och pressens stad. Boström såg det som en utarmning och en förflackning. Naturvetenskapernas expansion kunde inte leda till annat än materialism och tomhet. Utan ideal ingen högre mening.

Men även i Uppsala hände det saker. Staden växte från 1850 och tjugo år framåt från att vara ett Tant Grön, Tant Brun och Tant Gredelinsamhälle med sjutusen innevånare till en universitetsstad där nästan tolv tusen människor bodde. Och även vid Uppsala universitet, som från Stockholms horisont verkat så världsfrånvänt och föråldrat, tog naturvetenskaperna fart. Förut hade man framför allt utbildat präster. Nu kunde man mycket tydligt uppleva den spontana kulturrevolutionen och samhällsförändringen.

När Viktor Rydberg 1862 gav ut sin Bibelns lära om Kristus blev den föremål för en våldsamt och infekterad teologisk debatt. I stort sett är det samma debatt som år 2003 har förts om jungfrufödelse och andra övernaturliga fenomen mellan den trosliberale K-G Hammar och strängare dogmatiker inom Svenska kyrkan. Rydbergs skrift kan sägas vara en reaktion på och en sammanfattning av det tidigare 1800-talets nya bibelforskning och de debatter den gav upphov till. Han tog klart ställning emot dogmen om Kristi gudom. I gården vid Fyris satt Lotten von Krämer och läste Rydbergs stridsskrift. Hon hade redan tidigare intagit en religiöst liberal ståndpunkt. Till Malla Silfverstolpe, som dog 1861, hade hon skrivit: ”Jag bekänner mig till den tron att den gudomliga ande, som hos människan nedlagt det religiösa anlaget, är densamma, som gifvit henne förnuftets (förståndets) ljus, för att hon måtte med bægges förenade hjälp finna och vandra vägen till sanningen och det eviga lifvet. Den största väckaren och ledaren af detta människans ursprungliga religiösa anlag ser jag i frälsaren”.

Hon hade läst mycket i ämnet och Bibelns lära om Kristus beslöt hon sig så småningom för att offentligt kommentera och försvara i en skrift som hon gav ut 1866. Den hette *Tankar i religiösa frågor* och den chockerade naturligtvis hennes umgängeskrets. Där kunde man vara vidsynt och nyfiken när det gällde litteratur, men i allmänhet var man mycket konservativ i samhälls- och religionsfrågor. Lotten hade börjat tänka annorlunda än omgivningen.

Hon fick stöd av en ny bekantskap, Olof Eneroth. När hennes skrift kom ut skrev han till henne: ”Ja: äfven för qvinnan gäller att ”oförsagdt besvara lifvet högsta fråga”. Man kan tiga

ihjel sig!” Eneroth var en originell man som efter universitetsexamen tagit plats hos en trädgårdsmästare för att komma ut i det praktiska livet. Så småningom blev han en framstående hortonom och pomolog. Men han var dessutom en stridbar kulturliberal som intresserade sig för kvinnoemancipation och för att folkskoleundervisningen skulle förbättras. Han hade fått pris av Svenska Akademien för en episk dikt som hette Håkon Sjökonung. Det var på den tiden då han varit fångad i de små knösarnas lekfulla värld. Men han bröt sig ut ur den romantiska förtrollningen och tycks ha uppfattat Lotten von Kræmer som råämne till en liberal och realistisk själsfrände. Hon var nu nästan fyrtio år och han bara tre år äldre, men det hindrade inte Eneroth från att energiskt börja uppfostra henne. Hennes litterära stil var för tung, hon borde för övrigt sluta med diktskrivandet och bli mer utåtriktad.

Ut i lifvet min goda... fröken! Lef sig till tankar och lef sig till fria, lätta, genomskinliga och gripande uttryck därför! Det går aldrig i werlden på den väg ni har börjat.

- - -

Jag har alltid protesterat mot er abstrakta litterära mani.

”Skall ni aldrig börja lefva!” frågar han Lotten, som med sin dåliga hörsel har blivit mer och mer hänvisad till sitt eget sällskap. ”Tänk inte så mycket!” uppmanar han. Hon hade svårt att följa hans välmentade råd. Läs och tänka var vad som återstod. Umgängeslivet kunde hon inte delta i som förr, eftersom hon hade svårt att höra vad folk sa. Fästmannen träffade hon inte. Han var kritisk mot hennes diktförsök. 1868, då all ömhet och förälskelse för länge sedan dött hos honom, skriver han om hennes litterära stil:

It is sometimes as if you were ”utan öra” for mental dissonances or destitute of capacity to judge about the valeur of expressions.

Det måste ha varit hårt för en döv att bli fränkänd även det inre örats kapacitet. Dessutom meddelade han att hennes diktande hade sin rot i ett psykiskt sjukdomstillstånd. De brister i fråga om stil och valör som han hade så lätt att upptäcka var i själva verket symptom på ”själens infection”. Lotten tog som vanligt ödmjukt emot kritiken och fortsatte att skriva. Hon planerade nu en riktig diktsamling som skulle heta Accorder. Hennes bror Robert, en mera framgångsrik skald och dessutom ämbetsman i karriären, blev oroad och bad henne utesluta vad han kallar de erotiska styckena ur samlingen.

Du tror att motviljan mot erotik af qvinlig penna beror på blott fördom. Det är ej så. Saken är att hvarje offentlig erotik är oqvinlig.

Qvinnan må känna, hon som mannen, men sättet är för honom att bekänna, hennes att förneka om det ock är uppenbart att hon narras.

Det är nu en gång så och der vill ingen emancipation ändra naturen. Se hur den nyss omtalade lagen genomgår ej blott människosläktet öfverallt och alltid utan t.o.m. djurverlden. Erotik af en qvinna är och förblir därför vidrig så länge verlden står. Det är förgäves att kalla blygsamheten en fördom, den er en naturlag.

Lotten gjorde sig inte bara skyldig till brott mot naturlagarna med sina dikter om vemodiga kärleksstämningar. Hon tänkte också kränka kvinnlighetens princip genom att sända ut dem i bokhandeln. Robert avrådde på det bestämdaste. Om du inte gjorde det, skrev han, ”så hade du haft upplagan kvar snygg, nu får du igen den smutsig det är hela skillnaden utan att räkna ovettet

på köpet”.

1869 lät hon trycka dramat Strid, som också hade ett tema som Robert skulle ha kallat erotiskt. Carl Wilhelm Böttiger läste det och skrev till en vän: ”Jag undrar hvad min forne docent och gamle vän Stenberg tycker om att i den halvtokiga Lotten Kr-s ”Strid” schavottera som Arthur”. Han hade rätt. Stenberg tyckte inte alls om det. Han skrev skarpt till Lotten: ”It is rather peculiar to see you, now a days, making words of [ska antagligen vara: without] giving any consideration to what may and may not, såra one’s feelings”. I ett självbiografiskt fragment har Lotten berättat om hans reaktion: ”Han förmenade, och detta långt ifrån oriktigt, att mina poetiska arbeten på den senaste tiden låtit min penna glida över på ett fridlyst område. Han ansåg att hon genom att publicera dem hade gjort ett angrepp mot hvad lifvet bjuder bäst och dyrbarast, ett profanerande”.

Hon försökte få träffa honom, men när han svarade var det isande formellt - och på svenska. Ingen överskrift, inget litet You, bara ett ”I anledning af Frökens skriftliga meddelande Torsdagen den 23 dennes” och sedan hårda fakta:

Afläggande min tacksägelse för den idag af mig mottagna förbindliga inbjudningen till nästa Söndag, får jag äran omförmåla, det jag är förhindrad att densamma efterkomma.

Ödmjukligen S.J.S.

Efter arton år hade Stenen oåterkalleligt blivit sten. De träffades aldrig mer.

Accorder kom ut 1870. Det gick ungefär som Robert spått. Men Lotten var enveten, viljestark och obegripligt tålig mot kritik. Hon reviderade sina texter. De diktsamlingar som hon gav ut i fortsättningen innehöll alltid många omarbetade dikter från tidigare samlingar. Inte heller ville hon i sin envishet ge upp hoppet om att bota hörselnedsättningen. Men kurer och utlandsresorna blir dyra. Broder Robert skriver i mars 1873:

Med stor ledsnad har jag hört att jag, tyvärr, var sannspådd i afseende på utgången af din återupptagna öronbehandling. Min snälla syster, du slutar med att i grund förstöra dig och i synnerhet din hörsel, det är min fullkomliga, sorgliga övertygelse, om du ej vill för alltid upphöra med alla öronkurer.

Det var egentligen bara pappan som behandlade Lotten kärleksfullt och aldrig försökte göra om henne. Han bekostade de dyrbara resorna till utländska öronspecialister och var ofta med som resällskap. Ibland var hon tvungen att fara ensam. Från ett hotellrum i Paris skriver hon full av förtvivlan, när hon har fått veta att dövheten är obotlig och dessutom tilltagande:

Pappa, älskade Pappa, om jag kunde ropa på Pappa, för jag längtar så rysligt efter Pappa. Jag är just likt en liten slingerväxt, som blifvit lösryckt från stammen, som den hade att hålla sig till. Den har ingenting att famna nu.

Lotten bodde kvar i föräldrahemmet som sällskap åt fadern när han hade blivit änklings. Umgängeslivet i den von kræmerska kretsen befann sig nu i ett efterklangsstadium. Själv hade hon börjat rikta sitt intresse åt annat håll. Hennes mor hade dött 1869 och genom arvet efter henne fick Lotten möjlighet att ge ekonomiska bidrag till kulturella och kvinnoemancipatoriska projekt. 1877 beslöt hon sig för att på egen hand ge ut en tidskrift. Den fick namnet Vår Tid och kom att innehålla ett ganska brokigt material med tonvikt på långa litterära essäer. Där fanns inlägg i samhällsdebatten varvade med dikter, noveller och illustrerade anekdoter. Till det första

numret lyckades hon få ett bidrag av Georg Brandes. Hon tog förstås med sina egna dikter som ofta var inlägg i debatten om den nya tiden. Hon införde en dikt om Ferdinand Lasalle med krav på rättvisa:

Förstå vi ej alle
De hungrandes kraf,
Vak upp då Lasalle,
Och stig ur din graf!

Rimmet på Lasalle var kanske lite olyckligt och språkbruket hörde hemma i den tynande romantiska idealismen. Men i praktiken var hennes tidskrift vänd mot vetenskap och konst i utveckling. I en inledande programdikt apostroferade hon både ångmaskin och telegraf.

Nog har ångmaskinen styrka
Att försätta höga berg,
Nog är mången gammal kyrka
Emot hans palats en dverg;
Evighetens murar bräcker
Dock den jetten ej i tu,
Öfver stjernehvalfet räcker
Ej hans skorsten upp ännu.

- - -

Telegrafens post må ljunga
snabbare än stormens il,
Och Atlantens djup besjunga
Talet av hans trådars mil;
Än dock tankens viggas vunnit
Priset på hvar täflingsban,
Än man inga kablar spunnit
Genom hjertats ocean.

I den alltmer uppenbara klyvningen mellan idealism och realism i tidens litterära klimat ville kanske Lotten von Kræmer åstadkomma en syntes eller till och med en läkning. I en programförklaring skrev hon: ”med blicken fäst på mänsklighetens högsta intressen, skall tidskriften söka i sin mån utgöra en insats i vår tids ädlare strävan”. Trots liberala intressen och en radikal kulturkritik, var hon ändå dotter av Boströms Uppsala.

Tidskriften kom ut med tolv nummer om året i tre år. Hon fick bidrag av gamla Uppsalavänner som Pontus Wikner. Oscar II som hon kände från balernas tid på slottet, gav henne en egen Horatiustolkning. Hon hade sökt honom i audiens i hopp om ett kungligt ingripande mot taxeringsnämnden som hon tyckte hade varit för hård mot henne. Lotten blev naturligtvis överlycklig, struntade i upptaxeringen och publicerade dikten.

Vår Tid blev i längden för dyr och för arbetsam att driva som enmansföretag. Hon måste lägga ner den och det var naturligtvis stor besvikelse. I Vägen till Villagatan skriver Elsa Björkman Goldschmidt i sin fina och inkännande biografiska essä om henne: ”Lotten von Kræmer var en utpräglad verksamhetsmänniska, hon hörde inte till de inåtblickande som kunde fördjupa sig i tydandet av den egna själens gåtor. Hon var utåtriktad, öppen och redo att verka”.

Lotten hade bittra erfarenheter av ett samhälle och en tid, som inte hade behov av öppna och verksamma kvinnor, inte utbildade dem, inte ens gav dem möjlighet att försörja sig. Det var

naturligt att hon ville arbeta för kvinnans frigörelse. Men på grund av sin dövhet var hon, som hon själv skrev, en tigande nolla i föreningslivet. Hennes debattdikter uppskattades inte. Till och med Esselde kritiserade dem från hög höjd - och refuserade. Men ekonomiska bidrag tog hon gärna emot. Lotten gav också pengar till kvinnorörelsen och till utbildning av sjuksköterskor och kvinnliga medicine studerande. Det gjorde hon i stället för att lyda broder Roberts råd att skaffa en sällskapsdam, resa ut i världen och roa sig. Diktandet tyckte han att hon skulle försöka hålla igen: ”Jag tror du skriver för fort, att det skvalar ur taktären”. Han påpekar - alldeles riktigt - att hon inte fått någon utbildning för att skriva: ”Med språket är det som det kan ännu ibland. Ni flickor som ej läst latin, hafva en dubbel svårighet att alltid skriva grammatikaliskt. Du måste fästa din uppmärksamhet derpå”.

I december 1876 såg det i alla fall äntligen ut att hända något roligt med hennes diktning. Svenska Akademien tillkännagav att man gett henne ett andrapris för samlingen Dikter. Hon hade tävlat förr med dramer och romantiska versberättelser. Böttiger hade 1870 skrivit till en av sina kollegor i akademien när hon lämnade in ett drama till tävlan: ”Borgfröken är outtröttlig. Till jul utkomma pekoralier af henne både här och i Stockholm”. Trots Böttigers elakheter fick hon nu sitt pris. Det drogs visserligen snart tillbaka av formella skäl; hon hade redan publicerat ett par dikter ur samlingen i sin tidskrift. Men broder Robert hann både gratulera henne och relativisera framgången innan den gick om intet: ”Det är visserligen modernt nu, att rycka på axlarna åt ”Gubbarne” i Akademien, men hur det är, så fäster sig ändå allmänheten mycket vid dess domslut”.

När Esselde skrev och gratulerade henne till det indragna priset var hon inte nådig:

Kära Lotten! Härmed en lyckönskan och i och med den ett bittert beklagande, hur kan man ställa det så tokigt och taktlöst för sig sjelf? Ursäkta att jag talar min tanke rentut, och anser mig ha dubbel rättighet dertill, både som din förtrogna i saken och som målsman för Sveriges kvinnor.

Tänk hur vacker och hur stark din ställning varit - hur helt upprättad från forna missgrepp och orättvisor, om du bidat din tid - i lugn och ödmjuk sjelfbeherrskning uppburit ditt pris och derefter trätt fram med din tidskrift.

Och nu - hur tillhafsat och förfjeskadt och förfelat är ej alltsammans!

Trots motgångarna i kärlek och författeri, trots uppläxningarna från dem som alltid visste bättre, var Lotten inte slagen till slant. ”En högst egendomlig uppfattning”, kommenterade hon med rödpenna Esseldes barska brev.

År 1879 hade Lotten von Kræmer flyttat till Stockholm, där hon redan tidigare köpt huset på Villagatan 14. Hon hade planer på att hålla salong och skaffade sig en elegant toalett att bära när hon tog emot vittra gäster. Men mer än klänningen från Medbergs syateljé blev det inte av drömmen om att uppliva det litterära salongslivet. Hon kunde ju inte följa med i samtal och insåg säkert hur trist det måste bli att ha sorlande gäster omkring sig, utan att uppfatta vad de sa. 1880 dog hennes pappa och den stora förmögenheten skulle skiftas. Egendomarna Taxnäs, Stenhammar och gården i Uppsala hade redan i faderns livstid skänkts till de andra syskonen. Även arvsskiftet föll mycket illa ut för Lottens del. Hon ansågs ha fått ut en stor del av sitt arv genom de kostsamma kurer för dövheten och resorna till utländska specialister. En viss förmögenhet hade hon ärvt efter sin mor, och nu började hon spara på allvar för att kunna donera pengarna till ett litterärt ändamål.

I övrigt var hon helt inriktad på sitt skrivande och ända fram till 1902 fortsatte hon att ge ut dikter och prosa. Tryckning och utgivning bekostade hon sjelv. Först kom hennes Nya Dikter 1882 och sedan 1885 en bearbetad upplaga av Dikter, samlingen som vunnit det tillbakadragna

priset. Hon behärskades av tanken att genom omarbetningar och ändringar fullända sina diktverk. Men omarbetade eller inte brukade samlingarna för det mesta leta sig tillbaka till Villagatan. Albert Bonnier skrev 1865 till henne om boken *Fantasiklängväxter på verklighetens stam* : ”Afräkningen härstädes å denna skrift är alldeles ingen - åtminstone hittills”. 1870 meddelade han att det fortfarande fanns osålda ”fantasiväxter” och att han ville realisera upplagan. Det gick Lotten tydligen inte med på, för 1886 påminde han henne om att hon var skyldig honom 282 kr och 90 öre för tryckningen av det han nu kallade klängväxterna. Han sände tillbaka tvåhundra exemplar. Försäljningen av hennes böcker gick inte bra. För det mesta återvände de osålda och staplades i källaren på Villagatan 14. Där står de än idag.

Under sina senare år blev Lotten von Kræmer mycket isolerad. Men hon följde med i litteratur och i tidskrifter med samma lust och nyfikenhet som alltid hade haft. Hon sågs nu av de flesta som en ruggig och förkommen varelse, vars livsverk man utan risk kunde gyckla med. Carl David af Wirsén tog tillfället i akt och skrev en dikt om henne. Den publicerades i dagstidningen *Vårt Land* den 8 januari 1887. När hon var en rik och uppburn landshövdingedotter som umgick med kung och prinsar på Uppsala slott, hade han skrivit svassande brev till henne. Själv hade hon ägnat honom en hyllningsdikt och i En minneskrans prisat hans sånger som hon och hennes vänner sjungit i ungdomen: ”Vad vår själ förmådde ädlast känna/ i harmoni försmältes af Wirsén”. Nu skrev han anonymt och kallade sig Benevolus (den välvillige). Någon välvilja kan inte spåras i verserna där han först liknar henne vid en gås som bland fantasiklängväxter kacklar dagen lång och sen vid en kråka som försöker ta upp tävlan med lärkor.

Hon var af ”anser”-släkten,
men åldrad nu och grå;
Den gamla fjäderdräkten
Var ruskig att se på,
Den hade mistat färgen,
Så glåmigt skick den fått
som tankar af v. Bergen
och ord af Ann Charlotte.

- - -

Hennes kulturkritiska artiklar och dikter hade han uppmärksammat och var klar över deras avsikt; han gav niddikten namnet ”En blåstrumpas öde”. Den slutar:

När kråkor täfla söka
Med lärkan i musik
hon deras mod vill öka
Med hesa bifallsskrik;
Men snöpligt slöts komplotten -
Hon spräckte rösten blott,
”Adjö, sa´ lilla Lotten,
Beklagom hennes lott.

Hon var nu en mycket ensam människa. Men ett framträdande gjorde hon till slut och fick då en uppskattning, som måste ha gjort henne gott och varmt hennes gamla hjärta. Den internationella kongressen för kvinnans politiska rösträtt skulle hållas i Stockholm och Lotten intresserade sig mycket för förberedelserna. Hon skänkte en stor penningssumma, så att kongressledamöterna skulle kunna fara i festlig kortege genom staden. Dessutom beslöt hon sig för att med femhundra kronor bekosta ett standar. Det blev dyrare än man räknat med, men hon betalade villigt lika mycket till. Hon skrev själv textraderna som målades på sidenet. Det var förmodligen hennes

sista dikt och den var tydligt inspirerad av hennes religionskritiske hjälte Viktor Rydberg:

Så i molnhöljd dag som klar
framåt bjuder vårt standar
framåt genom moln och dimma
mot den nya dagens strimma.

Arrangörerna var oroliga för att hon skulle visa sig vid kongressen och framför allt för hur hon i så fall skulle vara klädd. En av dem, en vänlig själ som kände Lotten sen gammalt, erbjöd sig att hjälpa henne.

Kanske har du någon fin gammal klädning som kunde moderniseras något? Gamla smycken och spetsar har du nog också. Och så har du med all säkerhet ditt eget fina, livliga vackra lilla ansikte som vore kärt att se med på svenska kvinnors hedersdag.

Man fick se ansiktet med den plirande, intelligenta blicken titta ner på kortegen från balkongen. Sjuttio landåer prydda med gula och vita rösträttsflaggor och framförallt med deltagarnas sagolika hattar körde sakta förbi Villagatan 14. Defileringen tog en dryg kvart och de första vagnarna hade redan hunnit ut på Djurgården när den sista passerade huset med den gamla damen.

Ett och ett halvt år senare dog Lotten von Kræmer i sitt hus. Hon blev åttiofyra år gammal och överlevde alla sina syskon. Men hon hade många syskonbarn och nu började striden om arvet. Det skulle ta lång tid innan hennes vilja blev respekterad och man kunde bilda Samfundet De Nio.